

Friluftsliv, natur- og kulturveiledning – en pedagogisk utfordring

Av Alf Odden Institutt for idretts- og friluftslivsfag, Høgskolen i Telemark
Innlegg på seminaret Uteskole – Naturligvis. Høgskolen i Telemark 3-5 mai 2000

Innledning

Dette innlegget skal handle om hvordan vi som lærere kan formidle kunnskap om natur og kultur tema gjennom uteundervisning. Jeg vil se nærmere på både innholdet i undervisningen og hvordan undervisningen kan legges opp. Innholdet i foredraget vil i hovedsak være innrettet mot undervisning i grunnskole og videregående skole, men vil også være relevant i forhold til leirskole og folkehøgskole, samt organisasjoner som 4H og speideren. Før vi går videre vil jeg klar gjøre hva som menes med natur og kultur tema i denne sammenhengen.

Målsettingen med denne type undervisning er ofte todelt. Elevene skal både ha opplevelser i naturen og ha en faglig innlæring.

Natur tema handler om artskunnskap på planter og dyr, spor og sportegn, enkeltarters tilpassninger til sitt livsmiljø, økologiske sammenhenger i naturen, landskapsformer m.v. Kulturtema handler om generell kulturhistorie, synlige kulturspor, sagn og eventyr, folkemedisin, tradisjonell naturbruk m.v

Satt sammen vil natur og kultur tema handle både om naturen i seg selv og om menneskenes bruk av naturen. Det vil derfor være en blanding av rene vitenskaplige fag som biologi, økologi, historie, folkloristikk m.v og mer uformelle folkelige tradisjonsstoff.

Dette er alt sammen tema som går inn i pensum i fag som natur og miljøfag og samfunnsfag i grunnskolen og biologi og geografi i den videregående skole. Med andre ord et flerfaglig tema.

Natur og kulturtema har vi syslet med her ved høgskolen i mange år, så vi har etter hvert gjort oss noen erfaringer vi ønsker å dele med dere. Disse erfaringene har vi fått gjennom undervisningen med våre egne studenter og tilbakemeldinger på liknende undervisningsopplegg i andre skoleslag.

Det må understrekes at det jeg legger fram i dag baserer seg på våre erfaringer og tanker, og at disse i stor grad mangler vitenskaplig ryggdekning. Jeg er heller ingen fagpedagog slik at stoffet bærer større preg av erfaringer ut i felt enn det gjør av riktig bruk av pedagogiske begreper. Vi mener likevel å ha fanget opp noen viktige poenger, men er fullstendig klar over at andre kan ha gjort seg andre erfaringer.

Før vi går videre vil jeg gjerne gjøre oppmerksom på at Bjørn Tordsson har vært sentral i dette arbeidet ved Høgskolen og at mye av det jeg legger fram bygger på hans tanker.

Hvorfor natur og kulturtema

Naturopplevelser er det viktigste

Vi som arbeider med friluftsliv til daglig mener at hovedmålet med ute undervisning bør være å gi barn og unge gode opplevelser i naturen. Når vi har med oss barn og ungdom ut er vår viktigst oppgave som lærere å legge alt til rette slik at de trives og blir fortrolige med å være ute. Dessverre er det slik at skolen blir stadig viktigere for sosialiseringen til friluftsliv ettersom familiene i mindre grad makter denne oppgaven. Dermed vil omfanget og kvaliteten på friluftslivet i skoleverket etter hvert få avgjørende betydning for videreføringen av den norske friluftslivstradisjonen.

Dette betyr likevel ikke at vi ikke skal drive fagrettet undervisning utendørs, bare at vi skal innrette vår pedagogiske virksomhet etter at det er gode naturopplevelser som er hovedmålet.

Forholdet mellom opplevelser og kunnskap

Det har blitt sagt mye om motsetningen mellom den naturvitenskapelige beskrivelsen av naturen og den romantisk-estetiske opplevelsen av natur. Det er lite tvil om at forholdet mellom kunnskap og opplevelse kan være problematisk og at mange mener at naturopplevelsen blir forstyrret når man blander inn naturvitenskapelig kunnskap.

Likevel er mitt utgangspunkt at kunnskap om naturen er med på å berike opplevelsen av den.

Et par eksempler for å utdype hva jeg mener.

Du er ute i skogen en høstdag med din 6 klasse. Alle springer rundt og koser seg i finværet, men det er ingen som legger merke til de gyllne kantarellene som står gjemt nede i gras og mose. Straks du gjør de oppmerksom på soppa finner de kantarell overalt og snart har dere plukket en stor kurv. Dersom du i matpausen serverer fersk soppestuing og samtidig benytter anledningen til å si noe om soppens biologi, vil disse elevene vite noe om sopp og for all framtid kjenne igjen kantarellen og vite hvor de kan finne den.

Eller dere rusler langs en skogssti og går rett forbi en litt merkelig utseende stein som står halvveis nedgrodd i lyngen. Og først etter nærmere gransking er det noen som kommer på at dette må være en grensestein eller en deild som man også kaller det. Da har man et godt utgangspunkt for å ta opp ulike sider ved det gamle bondesamfunnet. Dersom barna ikke er altfor små kan du også fortelle historiene om merkesteinsspøkelsene, og du kan være sikker på at få merkesteiner unngår deres oppmerksomhet i åra framover.

Det jeg ville fram til med disse to eksemplene er det enkle faktum at vi bare ser det vi har lært og se. Uten å ha lært om Hestehov, Kantarell og merkesteiner ser vi de knapt, men med en gang vi har blitt fortrolige med de vil vi oppdage de overalt og dermed få en mer spennende tur i. Derfor vil jeg hevde at kunnskap om naturen er med på å forsterke og utvide naturopplevelsen. Mennesket har stor glede av å lære og å forstå og derfor er det heller ikke nødvendigvis noen konflikt mellom skolens krav om faglig innlæring og friluftslivets mål om gode naturopplevelser.

Selvsagt behøver det ikke alltid å være slik. Det er for eksempel ikke nødvendigvis noen sammenheng mellom terping på arter og systematikk og gode naturopplevelser.

Hva skal elevene lære

Det nære og kjente framfor det sjeldne

Sjelden og spesielle arter er selvsagt spennende, men i uteundervisningen vil jeg heller legge vekt på vanlige arter vi har rundt oss til daglig. Disse vil du treffe på en helt vanlig tur slik at elevene oftere får nytte og glede av den kunnskapen de har. Derfor er f. eks Blåbær, Einer og Kråke bedre egnet som undervisningstema enn Søstermarihand og Nattergal. Sjansen er også mye større for at elevene allerede har kunnskap om de vanlige artene og dermed har noe å knytte den nye lærdommen til.

Til dette hører også at det er bedre å ta for seg 5 arter grundig enn å bare lære navnet på 20. Det er alt du kan knytte til en blomst som gjør den verdt å huske ikke bare navnet. For mye nytt på en dag skaper bare usikkerhet. Da er det bedre å ta hele skoleåret til hjelp og sakte utvide kunnskapsmengden.

Artenes tilpassninger til sitt livsmiljø

De fleste dyr og planter er godt tilpasset til sitt livsmiljø. Disse tilpassningene forteller mye om både arten og det miljøet den lever i, og er ofte godt egnet til å skape nysskjerrighet og undring.

Hvorfor ser Beveren ut som den gjør med store tenner, nesten menneskelige hender og flat hale ?

Ute på de tørre knausene ved kysten vokser det en plante som heter Smørbukk som har saftige velsmakende grønne blader. Hvorfor ser den ut som den gjør ?
Hvorfor vokser plantene på fjellet så ofte i tette lave tuer ?

Til dette hører også temaet om spor og spor tegn. Naturen er full av tegn på dyrs aktivitet og ofte kan disse fortelle mye om tilpassninger og levemåte. Her er f. eks beveren veldig spennende. Hva er det mulig å si om beveren bare ved å se på sporene den steller i stand ? Det er skikkelig moro og lærerikt å prøve å rekonstruere et dyrs levesett og utseende.

Alt dette er spørsmål som kan lede oss videre inn i økologien alt etter hvilket klassetrinn og hvilke mål vi har for undervisningen. Et utgangspunkt i en enkeltarts tilpasninger vil ofte være en konkret og lettfattelig innfallsport til mer abstrakte økologiske sammenhenger.

Sammenhenger

Sammenhenger i naturen og sammenhenger mellom natur og kultur kan være viktige tema særlig for litt eldre elever og er sentrale i tema i geografifaget i den videregående skolen. Over tregrensa vil landskapsforholdene ha stor innvirkning på hvor snøen legger seg om vinteren noe som igjen avgjør hvilke planter som vokser i de ulike sonene rabb, leside og snøleie.

Oppe på Lifjell er den næringsfattige bergarten kvartsitt nærmest enerådende, men på noen spredte flekker er det innslag av mer næringsrik amfibolitt. Dette gir seg utslag i mer frodig planteliv, og uten unntak ligger alle stølene på Lifjell i slike områder med amfibolitt.

Vi kan også bare se rundt oss her nede i Bø hvor finner vi den dyrka marka og hva er det bestemmer skillet mot skogen.

Slike sammenhenger er det mange av og de fleste ligger rett foran øynene våre. Det å kunne tolke og forstå et landskap er en ferdighet som gir økt forståelse for de prosesser, både naturlige og kulturelle, som har formet våre omgivelser. Har du nådd så langt vil du aldri mer få en kjedelig tur i skog og fjell. Overalt vil du da se ting som fyller deg med undring og glede. Å komme hit er imidlertid ikke alltid like lett. Det krever ofte en viss bakgrunnskunnskap for å kunne se slike sammenhenger, men det er langt fra noen umulig oppgave å få til i løpet av et skoleår.

Sagn og tradisjon

Tradisjonell bruk, folkelige navn og sagn kan ofte være med på å fortelle mye om naturen. Mange planter og dyr ble tidligere utnyttet av oss mennesker på en helt annen måte enn i dag. Det er f. eks skrevet bøker om den tradisjonelle bruken av trær som Einer, Ask og Selje, og Beveren ble neste utryddet fra Europa både på grunn av skinnen og bevergjelets status som vidundermedisin og evne til å jage sjøorm..

Det offisielle navnet på Hestehov beskriver formen på bladene, mens dialektnavnet Leirfivel viser til det typiske voksestedet, men det latinske navnet Tussilago farfara forteller at den ble brukt til hostemedisin tidligere.

Sagn og eventyr er også opphavet til mange spennende forklaringer på naturfenomener. Folkeeventyrene forteller oss f. eks hvorfor Bjørnen har kort hale og hvorfor Rødrevens haletipp er kvit. Og her i Telemark forklarer sagn om Gygra opprinnelsen til store steiner som ligger rundt i landskapet og de riflete steinene man finner på fjellet.

Til dette hører også signaturlæren som har gitt mange spennende bruksområder innenfor folkemedisinen. Tanken var at alt Vår herre hadde skapt var til nytte for oss mennesker det gjaldt bare å finne ut hvordan. For å gjøre dette lettere hadde derfor Vår herre gjennom en arts

utseende gitt oss små hint om hvordan den skulle brukes. Ut fra dette kommer da troen på at likt skal kurere likt eller signaturlæren som den også kalles.

Derfor ble den sterkt gulorange Messinglaven skrapet av svaberg og ospestammer og brukt som medisin mot gulsott. Dette hadde dessverre liten virkning, men det finnes også eksempler på at signaturlæren fungerer. Bitter bergknapp er en liten plante som vokser på tørre knauser. Den ble også kalt for Vortegras på grunn av formen på bladene. Denne viser seg faktisk å inneholde mye garvestoffer som har en gunstig innvirkning på vorter.

Innenfor dette området har vi en stor kulturskatt og ta av. Her er det både stoff til selvstendige undervisningstema og stoff som kan brukes til å krydre de fleste undervisningsopplegg. Denne type kunnskap er ikke alltid faglig korrekt, men den er ikke mindre relevant enn fagøkologi og faghistorie når det gjelder kunnskap om naturen om menneskenes bruk av den.

Hvordan skal elevene lære

Det neste spørsmålet blir hvordan vi skal legge opp undervisningen i natur og kulturtema. Her vil rammefaktorer som klassestørrelse, klassetrinn, tid til disposisjon m.v ha stor betydning, men jeg skal prøve å synliggjøre noen punkter vi har god erfaring med.

Situasjonsbestemt undervisning

Innen natur og kultur tema er dette nærmest en forutsetning. Du forteller om blåbæra når klassen sitter mellom tuene med blå munn og hender. Det er da det er spennende å høre om forskjellen på svarte og blå bær. Og fortellingene om seterliv og huldra som bodde der får en helt annen sus når dere er på en gammel setervoll. Da vil det du ønsker å lære bort bli forsterket av syns, lukt- og smaksinntrykk. Betydningen av nærhet til det du underviser i kan knapt understrekes nok.

Å prøve ut ting ut i praksis har mye av den samme effekten. Dere kan lage te av røsslyng blomster mot søvnløshet og te av mjørdurtblader mot forkjølelse. Røttene av sisselrot og blomsterstenglene til fjellkvann har en smak av søt lakris og ble brukt som sukkertøy i gamle dager, og utgjør litt av en kontrast til dagens gottetivaner.

Dersom det er mulig å slippe klassen løs med kniver kan du lage skjær og smørkniver av einer eller fløyter av selje og rogn. Og skulle noen skjære seg er det bare å legge groblad eller røyksopp på sårene.

Disse praktiske aktivitetene kan både fungere som egne opplegg eller som en innledning til undervisningstema i tilknytning til historie og biologi. Seljefløyta er et godt eksempel på dette. Spennende å lage i seg selv og en god innledning til et biologitema om hva som skjer med lauvtrærne om våren.

Induktiv undervisning

Natur og kultur tema gir en utmerket anledning til å stille gode spørsmål og la klassen prøve å resonere seg fram til svarene. Tanken bak er at kunnskap du tilegner deg ved å reflektere seg fram til et svar, fester seg i mye større grad enn ferdigtygd kunnskap. Det kan også være utrolig mye kunnskap samlet i en klasse og der er moro for elevene å bli bevisst alt de kan fra før.

Ellers er denne undervisningsformen godt egnet til å synliggjøre økologiske sammenhenger ut fra flere enkelt observasjoner. Et enkelt spørsmål om hvorfor Grana oppe ved tregrensa ser ut som den gjør og er så forskjellig fra grantrær lengre nede i skogen, kan være nok til å sette i gang denne prosessen. De vil legge merke til at trærne står i tette klynger og at de er sterkt preget av vind og snø. Så vil de oppdage at greinene vokser ned i bakken, og slår rot og blir til nye trær. Sammen med mangelen på enkeltstående ungplanter er det da mulig å regne ut at

vanlig frøsetting er vanskelig. Så på ei lita stund har klassen både ut fra hva de kan observere og kunnskap de har fra før ha resonert seg fram til hvilke faktorer som påvirker granas utseende på fjellet.

Læreren

Selv om man ser bort fra innhold og undervisningsmetodene som blir brukt, vil læreren like vel ha stor betydning for resultatet. Som i all undervisning er læreren den viktigste personen. At læreren er engasjert i temaet som undervises er nærmest en forutsetning for å lykkes. Det å vise at du trives ute og setter pris på naturen du underviser om virker motiverende på elevene. Dette kommer til uttrykk i alt fra måten du snakker om Hestehoven til hvordan du takler ei regnskur. Interesse skaper interesse.

Slik sett er kanskje din viktigste forberedelse som lærer å passe på at du stadig får et påfyll av gode opplevelser i naturen, og at du arbeider med ditt eget forhold til naturen.

Et annet spørsmål er lærerens fagkunnskap. Følelsen av faglig utilstrekkelighet kan være en alvorlig hindring selv for lærere som ønsker å benytte seg mer av uteundervisning. Til dette er det flere ting å si.

Innenfor et såpass stort og omfattende tema sier det seg selv at ingen kan være ekspert i alt, og ingen kan klare å svare på alle spørsmålene en klasse kan finne på å stille. Det er heller ikke meningen at du skal være biolog eller kulturhistoriker for å undervise i natur og kultur tema. Det er bare å starte pent og rolig med utgangspunkt i alt man allerede kan og langsomt bygge seg opp er repertoar av arter og fortellinger. En god trøst i starten er at det er mye bedre å kunne en del om 3 vanlige arter enn bare navnet på 300, og at ei god huldrehistorie fortsatt slår an blant dagens ungdomsskoleelever.

Det hjelper også godt å være kjent i området du skal bruke til undervisningen. Dersom du på forhånd vet hvilke arter du vil bruke er det lettere å forebrede seg og det blir lettere å utnytte potensialet i den situasjonsbestemte undervisningen.

Det finnes ingen lærebok i natur og kulturtema, men det finnes en mengde gode oppslagsverk innen de ulike delene av temaet. I tillegg har de fleste kommuner egne Bygdebøker og Kultursoger hvor lokale sagn og tradisjoner er beskrevet. Ellers har også Norsk leirskoleforening gitt ut en bok med skisser til praktiske undervisningsopplegg. I det skriftlig bidraget i seminarrapporten skal jeg legge ved en liste over aktuell litteratur.

Avslutning

Da er jeg ferdig med gjennomgangen av våre erfaringer fra uteundervisning i natur og kulturtema. Eksemplene kunne vært mange flere, men jeg håper likevel å ha klart å formidle det vi ser på som sentrale punkter. Jeg håper også at noen av dere har opplevd denne gjennomgangen som nyttig og at den kan fungere som inspirasjon til fortsatt arbeid med uteskole.

Vår viktigste erfaring her fra høgskolen er at koplingen mellom økologi og folkelig tradisjonsstoff er veldig fruktbar. Og at denne type kunnskap absolutt er med på å berike seinere turer i naturen.